

А. Є. Заяць

ДО ІСТОРІЇ ПРАВОВОЇ ЛОКАЦІЇ ВОЛИНСЬКИХ МІСТ XVI - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.: ЛОКАЦІЙНІ ПРИВІЛЕЇ У ЛИТОВСЬКІЙ І ВОЛИНСЬКІЙ (РУСЬКІЙ) МЕТРИКАХ

Процес становлення поселень від прийняття власником рішення про закладення міського осередку і до його звичайного функціонування з міським статусом¹ в історіографії отримав назву локаційного, або просто локації², складовими якої були:

- a. правова локація;
- b. просторова локація;
- c. початки міського управління та самоврядування³.

У цьому огляді проаналізовано привілеї у складі Литовської і Волинської (Руської) метрик, що ілюструють перший етап локаційного процесу - правову локацію.

В українській літературі з даного питання локації міст не приділялося належної уваги. Отже, цілком правомірним є висновок В.Д. Отамановського, що "необхідною передумовою виникнення в XIV-XVII ст. міста в правовому розумінні було перетворення міського поселення у місто в економічному розумінні"⁴. Як слушно зазначила С. Кулеєвська-Топольська, "правовою основою зарахування якоїсь осади до категорії міста був локаційний привілей"⁵. Крім цього, правове визнання міста з боку влади могло відбутись у зв'язку з притягненням його до сплати міських податків⁶. Поява локаційного привілею, який у багатьох випадках з точністю до дня встановлював початок міської метрики поселення, мала виняткове значення. В очах тогочасного суспільства місто, яке отримувало такий привілей, було немовби законнонародженим. Саме цим пояснюється прагнення власників, незважаючи на значні витрати⁷, отримати офіційний дозвіл на локацію. Згідно з визначенням С. Кулеєвської-Топольської, локаційний привілей - це "королівський документ, що дозволяв заснування міста, а також надання новому місту міських прав"⁸. На значенні локаційного привілею наголосив В. Вуйцик⁹, а Г. Заремська небезпідставно назвала його "єдиним масовим джерелом, яке стосується малих міст"¹⁰. Ґрунтовну джерелознавчу оцінку локаційних привілеїв знаходимо у працях С. Курася та М. Ковальського¹¹. Важливі спостереження узагальнюючого характеру висловлені Р. Щигелем¹².

Характеризуючи формуляр локаційного привілею, І. Яворський, С. Александрович та С. Курась відзначили, що писався він за певним шаблоном і з цієї причини є, на жаль, малоінформативним¹³. Однак, як слушно зауважив В. Майсел, він не міг бути іншим, оскільки "локаційний привілей не був кодифікацією міського права, а включав лише норми, що регулювали специфічні справи даного міста. Загальні справи були відомі адресатові привілею"¹⁴.

Як неодноразово підкреслювалось у літературі (і з чим можна безумовно погодитись), акт локації ще не свідчив про її проведення (а подеколи навіть і про початок), а лише створював правову підставу та умови для появи міського поселення¹⁵. Локаційний привілей міг бути виданий на різних стадіях утворення міста. Ряд міських поселень згадується в джерелах раніше, ніж привілей на їхню локацію (Берездів, Красне Велике,

Тайкури, Торчин, Четвертя, Шпанів, Теслугів). Це свідчить або про те, що власники таких поселень спочатку вжили конкретних заходів щодо їх заснування, і лише згодом відбулося санкціонування цих починань¹⁶, або ж про те, що пізніші локаційні привілеї були не першими, а релокаційними. Аналогічні випадки мали місце і в інших воєводствах України, а також у Білорусії, Литві та Польщі¹⁷. Для значної частини міських поселень локаційний привілеї був одночасно й першою згадкою про їх міський статус (Берестечко, Дорогостай, Жуків, Ляшки, Мосор, Острожець та ін.). Але той факт, що ці поселення існували й надалі, свідчить і про певну роботу, проведену їх власниками, і про серйозність їхніх намірів щодо локації. Існувала категорія поселень, для яких локаційний привілеї був лише документом, що засвідчував прагнення їхніх власників закласти місто. Однак з різних причин далі цих прагнень справа не пішла і вони залишилися містами тільки на папері (Городище, Глупотин, Стохот, Воронівці, Качин, Сомино, Холонів та ін.).

Досить цікавим явищем, з точки зору правової локації, була поява для ряду міст повторного локаційного привілею. Причина цього, як правило, була цілком індивідуальною для кожного міського поселення¹⁸, водночас вона засвідчувала складність і тривалість локаційного процесу¹⁹. З огляду на те, що поява повторного локаційного привілею була складовою локаційного процесу, розглянемо кілька таких випадків.

1567 р. луцький єпископ Марко Васильович Жоравницький отримав два локаційні привілеї (один від 6, а другий - від 24 січня) з дозволом "в селе его церковном Рожищах местечко садити"²⁰. Містечко згадане у книзі Луцького гродського суду за 1572 р., але вже у 1580 р. Рожищі згадуються як село²¹. 13 квітня 1598 р. уже інший луцький єпископ - Кирило Терлецький - отримав новий локаційний привілеї для Рожищ. У нарації привілею розкрито причину появи повторного привілею: "то местечко за тымъ позволеньем продка нашего по немалой части было осело и будовало, нижли потом так для знищениа и спаленья от поганьства татарского, яко и для иных rozmaityx припадков барзо спустошало и люди, которые там были осели, одны от татар в полон в неволю побраны, а другие, которые ся были укрыли и позостали, за побраньем маетности, велми поубожали, и хочеть помененый отец єпископ луцкый оное местечко знову осадити"²². Крім того, повторним локаційним привілеєм місту надавалося магдебурзьке право, вносилися зміни і в господарські надання: змінено час проведення торгу (з п'ятниці на четвер), замість одного дозволено проводити два ярмарки на рік по два тижні кожен²³.

Два локаційні привілеї були видані для Смідина. Перший - 12 серпня 1556 р. на ім'я дружини князя К. Острозького Олександри Семенівни Слуцької²⁴. Другий - 29 вересня 1568 р. (на той час Смідин став великокнязівською власністю) від імені Жигимонта II Августа з наказом волинському воєводі князю О. Ф. Чорторийському "в селе нашом Смедине... место осаживати"²⁵. При цьому повторний привілеї "мовчить" про існування попереднього. Причина появи повторного привілею була, мабуть, двоюкою: невдача попередньої локації та зміна власника поселення. Крім того, повторний привілеї вносив зміни у господарські надання: змінено з п'ятниці на четвер час проведення торгу та надано право проведення одного ярмарку (перший привілеї такого права місту не надавав).

Два локаційні привілеї відомі для Дорофієва. Перший був виданий 13 березня 1560 р. князю К.І. Вишневецькому, другий - у квітні (день не вказаний) 1572 р. Ярофію Гостському. Обидва привілеї надавали місту магдебурзьке право, один торг та два ярмарки. Перед появою другого локаційного привілею місто функціонувало, на що є документальні свідчення²⁶. Отже, поява повторного привілею могла бути зумовлена тільки зміною власника поселення. І в даному разі повторний привілеї "мовчить" про попередній.

Двома локаційними привілеями диспонувало містечко Козин. Перший - від 28 червня 1538 р. - отримали брати Олехно і Михайло Гринковичі-Козинські²⁷. Однак втілити його в життя брати не змогли, і заходи з локації містечка були продовжені сином Михайла Козинського Олексієм, який 28 лютого 1561 р. отримав новий локаційний привілей²⁸. Зміст обох привілеїв ідентичний, лише диспозиція повторного привілею дещо розширена за рахунок розшифрування "корчемних справ". Причиною появи повторного привілею була зміна власника поселення та незавершений процес осадження міста попередніми власниками.

Повторний привілей на локацію не був якоюсь особливістю волинських міст - аналогічні випадки фіксувались істориками і стосовно інших регіонів²⁹. Як зазначалося вище, поява повторного локаційного привілею була зумовлена індивідуальними, тобто суб'єктивними для кожного міста, причинами. До об'єктивних же причин можна віднести такі:

- а) підвищена увага до гарантій через особу, а не через інституцію³⁰;
- б) норми магдебурзького права, за якими документ, що не був втілений у життя протягом десяти років, втрачав свою силу³¹;
- в) невдача попередньої локації через несприятливі (з будь-яких причин) обставини³².

Для розглянутих у цій статті 186-ти містобудівних ініціатив маємо відомості про 74 локаційних привілеї. У трьох із них не вказано назву осаджуваного міського поселення, а в п'яти випадках є лише згадка про існування такого привілею³³. Оригіналами диспонують лише Ковель³⁴, Острожець³⁵ і Торчин³⁶. Локаційні привілеї решти міст збереглися у копіях XVI - першої половини XVII ст. (переважно у книгах Литовської метрики). Протягом XIX - початку XX ст. були опубліковані привілеї таких міст, як Звягель, Вижва, Квасів, Дорогобуж, Красилів, Кузьмин, Ковель, Острожець, Чернехів, Берестечко, Ляшки³⁷.

Дещо по-іншому розв'язувалося питання із м. Немиричевим, для якого зберігся локаційний документ фундатора, відомого магната Юрія Немирича, датований 9 липня 1636 р. та конфірмований королем 16 квітня 1638 р.³⁸ У світлі спостережень С. Курася та Р. Щигела³⁹ можна припустити існування для цього поселення первісного королівського локаційного привілею.

Згідно з нормами дипломатики, локаційний привілей можна поділити на три частини: протокол (із основними складовими - інституцією та інскрипцією), текст (аренга, промулгація, нарація, диспозиція, корроборація), есхаток (тестатія, субскрипція, датум, апрекація)⁴⁰. Для нас найважливішим є т. зв. текст, в якому найбільш інформативними є нарація і диспозиція. В останній розглядалися два основні моменти: правовий (дозвіл на локацію і, як правило, надання міського права) та господарський⁴¹.

У нарації привілеїв викладалися мотиви дозволу на локацію. Підкреслювалось, що привілей видається на настійне прохання можновладця та членів великокнязівської Ради. Інколи зверталась увага на заслуги прохача перед державою. Стосовно осадження державних міст, то мотивацією їхньої появи був фіскальний момент - "для розмноження пожитков скарбу нашого господарского" (Смідин, 1568 р.)⁴².

У всіх привілеях міститься застереження про дозвіл великого князя (короля) на осадження міського поселення. У диспозиції більшості привілеїв відсутнє надання міського права (отже, важко говорити про його конкретний різновид). Ряд міських поселень, окрім

загального дозволу на їхню локацію, отримав право проводити лише торги. Це Дорогостаї, Сатиїв, Милятин, Смідин, Волочища, Глупотин, Жуків, Козин⁴³.

Щодо ряду поселень локаційний привілей дає можливість визначити різновид міського права. У більшості випадків це було магдебурзьке право. Його отримали: Чернехів, Острожець, Торчин, Дорофіїв, Вишнівець, Бобрівці, Шпанів, Красне Велике, Крупець, Рохманів, Остропіль, Глухи, Рожище, Тихомль, Стохот, Краснопіль, Базалія⁴⁴. Лише у привілеях Дорогобужа та Красилова обумовлено, що міщани можуть користуватися магдебурзьким або хелмінським правом⁴⁵. Надаючи міським поселенням магдебурзьке право, інколи вказувався взірець, на який слід орієнтуватися. Дуже часто таке посилання мало загальний характер. Так, у привілеї Глухам зазначалося, що управління за магдебурзьким правом має здійснюватися "прикладом інших упривилєваних мест"⁴⁶. Привілей Красному Великому містив такі слова - "прикладом мест інших в Короне Полской й в Великом князстве Литовском"⁴⁷. У привілеї Острожцю зазначено, що управління має відбуватися, "как ся в інших местех наших справуют й радять"⁴⁸. Подібні формулювання присутні у локаційних привілеях Шпанову, Качину та Мовчанову, Киселину, Чернехову (конфірмація 1583 р.), Мосору⁴⁹. У ряді локаційних привілеїв вказувався конкретний взірець, з якого слід було брати приклад. Це найперше Стохот, у привілеї якого записано: "прикладом інших головних мест наших, а особливе Луцка"⁵⁰. У привілеях для Дорофієва та Острополя за взірець взято Краків⁵¹. Крупець мав орієнтуватися на Луцьк і Кременець⁵².

Частина міст, щодо яких вказівок про надання їм міського права не збереглося, його все ж мали. На таку думку наштотує фраза в диспозиції привілею Тесову, де пряма згадка про магдебурзьке право відсутня, але воно відбито в дусі висловлювання: "тым подданым, которые тепер сут и которые приходити и оседати будут надаем волность вшелякую местскую, яко и в інших таковых местех князьских, панских, духовных и светских мают"⁵³. Близьким до вказаного є висловлювання у привілеї Воронівцям⁵⁴. Знавець міської проблематики, польський історик Р. Щигел з цього приводу зауважив: "Власне, кожен організований осередок брав за взірець якийсь із старших міст, тільки не завжди можемо це ідентифікувати"⁵⁵.

Значна увага в локаційних привілеях приділялася господарським справам (найперше торговим), наданню т. зв. "волі", звільненню міщан від сплати мита і т. п.

Як уже зазначалося, 10 міських поселень отримали право на проведення лише торгів. У сорока міських поселеннях локаційним привілеєм було дозволено проводити ярмарки і торги. Ними були: Базалія, Берестечко, Бобрівці, Вербя, Вишгородок, Вишнівець, Воронівці, Глухи, Городище, Дорогобуж, Дорофіїв, Звягель, Качин, Киселин, Коблин, Красилів, Красне, Красне Велике, Краснопіль, Крупець, Купіль, Мовчанів, Мосор, Ожигівці, Острожець, Остропіль, Рожище, Рохманів, Смідин, Сокіл, Старокостянтинів, Стохот, Тесів, Теслугів, Тихомль, Торговиця, Чернехів, Четвертня, Чортория, Шпанів. Трьом міським поселенням, крім дозволу проводити ярмарки і торги, було надано на певну кількість років т. зв. "волю" від сплати податків до державного скарбу. Торчин отримав таке звільнення на 10 років⁵⁶, Рожище - на 15⁵⁷, Стохот - на 30 років⁵⁸. Локаційним привілеєм Ляхівцям надано 20 років "волі"⁵⁹. З інших документів відомо, що Озеряни отримали 4 роки "волі"⁶⁰, а Мельниця - 8 років⁶¹. Згідно з конституцією від 22 квітня 1598 р., усі новоосаджувані міста звільнялися від податків на 8 років⁶². Видається, що така кількість років передбачалася для періоду становлення міського осередку.

Отже, з господарських надань локаційних привілеїв переважна кількість міських поселень отримала право на проведення торгів і ярмарків. Саме вони були найважливішим

інструментом господарського життя міста, його своєрідним індикатором⁶³. У більшості випадків міське поселення отримувало право проведення одного щотижневого торгу. Лише Стохот отримав право на два торги⁶⁴. Стосовно днів їх проведення, то ними були: п'ятниця (11 міських поселень - Бобрівці, Волочища, Качин, Козин, Милятин, Мовчанів, Рожище, Рохманів, Смідин, Столпин, Чернехів); четвер (10 - Базалія, Вишнівець, Верба, Городище, Дорофіїв, Коблин, Красне Велике, Смідин, Стохот); понеділок (7 - Берестечко, Вишгородок, Глупотин, Киселин, Красне, Мосор, Стохот); неділя (6 - Глухи, Звягель, Дорогостай, Ожигівці, Острожець, містечко над р. Болванцем). Торг у суботу за локаційним привілеєм був наданий лише Базалії, а середа була взагалі обійдена увагою⁶⁵. У привілеях ряду міст день проведення торгу вказаний не був (у тексті зроблено пропуски). Йдеться про Краснопілля, Ледухів, Воронівці, Холонів, Четвертню, Тесів, Шпанів, Торчин. У трьох привілеях зазначено, що день проведення торгу може встановити сам власник поселення (Остропілля, Сокіл та два містечка без назви біля Збаража, що були власністю князя Ю.А. Збараського)⁶⁶.

Велику роль у господарстві міст відігравали ярмарки. Про це переконливо свідчать самі джерела. Так, П.М. Семашко, отримавши привілеї на осаді Добрятина з правом проводити в місті щотижневий торг, через певний час, у 1559 р., звернувся до великого князя з проханням надати місту ще й ярмарок, бо "жадного пожитьку в том месте своем без ярмарку мети не может"⁶⁷. Унікальним свідченням ролі ярмарку є документ про вибирання габелли (податку) з Торчина. Згідно з цим документом, габелла з торгів дала за весь 1629 рік 33 злотих, а лише за один ярмарок - 13 злотих і 20 грошів, тобто, умовно рахуючи, один ярмарок дорівнював 22 торгам!⁶⁸

У локаційних привілеях кількість визначених ярмарків була різною - від одного до чотирьох, але переважували одно-двоярмаркові надання. По одному ярмарку отримали 16 міських поселень (Смідин, Четвертня, Сокіл, Чернехів, Красне Велике, Столпин, Рожище, Городище, Добрятин, Чорторія, Ожигівці, Качин, Звягель, Вишгородок, Дорогобуж, Кузьмин), по два ярмарки - 24 поселення (Андріїв, Берестечко, Бобрівці, Базалія, Вишнівець, Верба, Воронівці, Глухи, Дорофіїв, Киселин, Коблин, Красне, Ледухів, Мовчанів, Милятин, Мосор, Остропілля, Острожець, Попівці, Рохманів, Стохот, Тесів, Торговиця, Шпанів). Локаційні привілеї трьох міст (Краснопілля, Тихомль, Торчин) фіксують надання трьох ярмарків. І лише Базалія отримала право проведення чотирьох ярмарків на рік. Стосовно часу їх проведення, то в більшості випадків він вказувався у привілеях, однак у деяких проставлений не був (у текстах - пропуски). Це стосується Воронівців, Глупотина, Дорофієва, Жукова, Краснополя, Ледухова, Острополя, Смідина, Тесова, Торчина, Холонева та Четвертні⁶⁹. У багатьох локаційних привілеях застережено обов'язковий вільний приїзд на ярмарки і від'їзд з них усіх бажаючих.

Іншим складовим елементом господарського функціонування міста було ремесло. Порівняно з торгівлею, воно відбито в локаційних привілеях набагато менше. Лише деякі з них (Рохманову, Острополю) згадують про ремісників, та й то в аспекті їх поселення в містах⁷⁰. На це звертали увагу й інші дослідники⁷¹.

Стосовно заголовків локаційних привілеїв, то М. Ковальський виділив чотири їхніх варіанти: "фундація местечка", "осада местечка", "вольность... на основанье места", "лист осады местечка"⁷². Щодо міських поселень Волині, то тут зустрічаються три перші варіанти. Для першого - Мосор, Остропілля, Рохманів, Чернехів; для другого - Базалія, Глухи, Коблин, Красне (два останні в модифікації "сажене" - "осадження"); для третього - Киселин, Тесів. Четвертий варіант - "лист осады местечка" - відносно волинських міст не вживався, натомість велика кількість локаційних привілеїв має заголовок: "позволено ... место садити" (Берестечко, Дорогостаї, Глупотин, Городище, Жуків, Козин, Милятин,

Краснопіль, Ожигівці, Острожець, Сатіїв, Сокіл, Торговиця, Смідин, Верба, Чернехів, Вишгородок, Волочища), або, як варіант: "дозволене ... место садити" (Холонів). Ще два варіанти заголовків звучать так: "вольность на збудоване замку и сажения места" (Купіль) та "дата ... на осажене" (Дорофіїв).

Отже, роль великокнязівського (королівського) локаційного привілею для виникнення міського осередку була значною, він був тією правовою базою, на якій могло відбутися становлення міста. Однак локаційний привілей далеко не завжди (особливо за умови "бідності" на господарські надання) становив останню інстанцію правової локації. Для ряду міських поселень, які отримали локаційний привілей, відомі й інші документи, що стосуються правової локації. Це передусім надання окремим привілеєм права проводити ярмарки в тих містах, які за локаційним привілеєм його не мали. Дорогостаї у 1593 р. отримав привілей на право проведення двох ярмарків (локація 1547 р.)⁷³. Милятин 1566 р. теж отримав право на два ярмарки (локація 1547 р.)⁷⁴. Право на проведення одного ярмарку було надане в 1529 р. Сатієву (локація 1522 р.)⁷⁵. Релокація Смідина 1568 р. дала дозвіл на проведення в ньому одного ярмарку, а окремий привілей, виданий наступного, 1569 р., додав ще один ярмарок⁷⁶.

Ряд міст із часом отримували й окремі привілеї на додаткові ярмарки. Так було із Соколем⁷⁷, Ковелем⁷⁸, Торчином⁷⁹, Степанню⁸⁰, Гороховим⁸¹, Каменем⁸², Межирічем⁸³.

Важливим документом, пов'язаним із правовою локацією, є привілей про надання міського права (для Волині це було майже виключно магдебурзьке право). Різного часу його отримали: Литовиж, Берестечко, Олика, Андріїв (Новий Вишнівець), Базалія, Остріг, Колки (Романів), Горохів, Кошер, Межиріч, Ковель, Локачі, Мосор⁸⁴.

Явищем, супутнім правовій локації, було надання вїтївств. Збереглися привілеї на вїтївство для Рожищ⁸⁵ та Ковеля⁸⁶.

Оскільки локаційний привілей лише в загальних рисах окреслював умови становлення нового міського осередку, виникала необхідність надання ще одного привілею, з детальнішим викладом цих умов. Це звичайно стосувалося приватних міст⁸⁷. У літературі такий привілей дістав назву локаційного документа (першою її застосувала С.Кулеєвська-Топольська)⁸⁸. Цей термін став зручним, і його використовували у своїх дослідженнях такі відомі фахівці міської проблематики, як Ф.Кірик, Я.Весьоловський, Р.Щигел, А.Янечек, С.Курась, Г.Самсонович та ін.⁸⁹ Як слушно зауважив Л.Лисяк, локаційний документ був актом, що окреслював умови закладення конкретного міста⁹⁰. С.Кулеєвська-Топольська відзначала, що "такий документ виставляв власник, як правило, невдовзі після отримання локаційного привілею для міста. Цей документ регулював окремі правові та господарські справи міщан. Зрозуміло, що локаційний привілей є в часі ранішим від локаційного документа, який виставляв власник міста. Різниця в часі може бути в межах від кількох місяців до року... або кількох років..."⁹¹. Думку про меншу стереотипність локаційного документа підтримав Г.Самсонович⁹² та, із певними застереженнями, А. Янечек⁹³. В.Собоцінський, С.Курась та Р.Щигел обумовлювали випадки, коли спочатку з'являвся локаційний документ, а лише з часом - локаційний привілей⁹⁴. Р.Щигел на матеріалі міст Корони обґрунтував думку, що з кінця XVI та в XVII ст. дедалі частіше з'являлися випереджаючі локаційні документи. Основна причина цього вбачалася дослідником у послабленні королівської влади⁹⁵. Аналогічний процес спостерігався і на Волині. Щоправда, тут певну роль міг відіграти 29-й артикул I розділу Третього Литовського статуту, де зазначалося: "...А хто бы з обывателей того паньства нашего, якого кольвек стану и народу шляхетского, для примноженья себе пожитку хотел на грунте своем местечко новое осадити, то ему вольно будеть учинити..."⁹⁶. Таку думку поділяв С.

Александрович⁹⁷. Дійсно, всі віднайдені згадки про локаційні документи для волинських міст з'явилися після 1588 р. Загалом їх відомо дев'ять. Для семи міст - це лише свідчення про існування локаційного документа. Йдеться про Олександрію, Берездів, Смолдирів, Баранівку, Дубрівку, Славутин та Фошків⁹⁸. Повні тексти локаційних документів збереглися лише для Кошовграда та Немиричева⁹⁹. Важко переоцінити значення локаційних документів, бо саме в них найбільш повно розкрито правовий та господарський механізм появи кожного окремо взятого міського поселення. Можна лише висловити жаль з приводу браку таких привілеїв.

Спільним для локаційних документів було надання міщанам "волі" на певну кількість років. Нижня межа становила дванадцять років. Саме стільки "волі" отримала Дубрівка. По двадцять років одержали Берездів, Олександрія, Смолдирів, Славутин, Фошків. По тридцять років - Немиричів та Кошовград.

Ініціаторами появи локаційних документів були власники поселень. Причину цього розкривають самі привілеї, де червоною ниткою проходить урегулювання економічних питань у вигідному для власників аспекті. Варто при цьому взяти до уваги, що поява нового міського осередка була справою, вигідною й для міщан¹⁰⁰. У локаційному документі, наданому Кошовграду Яном Кошовським, було зазначено, які ґрунти і пущі отримують міщани для своїх потреб, де їм буде дозволено рубати дрова, йдеться про заборони ставити ези на р. Стохот, вказано, який чинш платитимуть міщани та які повинності відроблятимуть (ремонт мостів, греблі). Ян Кошовський підтвердив надання королем місту ще 1631 р. магдебурзького права та узгодив принципи міського самоврядування¹⁰¹.

У локаційному документі Немиричеву (1636) його власник Юрій Немирич обумовив надання земельних угідь під міські городи, пущ для будівельних потреб, дозволив вільно виготовляти пиво, мед, звільнив міщан від "замкових тягарів", дозволив збирати на користь міщан помірне, надав місту торг та три ярмарки. Водночас міщан було зобов'язано користуватися млином Ю.Немирича, внесено застереження, що всі жителі міста мають перебувати під юрисдикцією власника, а також про те, що продаж своїх ґрунтів і будівель міщани повинні узгоджувати з власником міста. Окремо було виділене питання міського самоврядування¹⁰². Певну інформацію локаційні документи дають і про організаторів містобудівних починань - т. зв. "осадників", "осадців", "локаторів".

Таким чином, правова локація посідала чільне місце в локаційному процесі. Не створюючи міського поселення як такого, вона все ж ставила цей процес у рамки законності, а, отже, - на тверду юридичну основу. Саме від правової локації починалася "законна" міська метрика поселення. Як зауважив Е. Мейлус, "дати пожалування привілеїв можна вважати офіційними датами отримання міського статусу"¹⁰³. Разом із тим локаційний документ міг з'являтися на різних етапах побудови міського осередку, далеко не завжди будучи першою згадкою про нього. Значення цих привілеїв - величезне, оскільки вони є, по суті, єдиним масовим джерелом для вивчення ранніх етапів становлення міських поселень.

Перелік населених пунктів Волині та їх власників, які отримали привілеї

№ п/п	Місто	Рік	Вид привілею	Власник (отримувач привілею)
1	Баранівка	1597	локаційний	кн. К.І. Острозький
2	Базалія	1631	локац.-магдебурз.	кн. Г.О. Четвертинський
3	Берестечко	1547	локаційний	кн. Ф.Г. Пронський
4	Бобровиця	1560	локац.-магдебурз.	кн. А.І. Вишневецький
5	Вербове	1564	локаційний	М.Є. Малинський
6	Вижва	1508	локаційний	кн. В.М. Сангушко
7	Вишнівець	1560	локац.-магдебурз.	кн. А.І. Вишневецький
8	Вишгород	1554	локаційний	кн. О.Ф. Порицький
9	Воронівці	1601	локаційний	С.Г. Єловицький
10	Глупотин	1563	локаційний	Ф.П. Чаплич
11	Глухи	1590	локаційний	В.Є. Малинський
12	Городище	1559	локаційний	І.І. Городищенський
13	Дорогобуж	1514	локац.-магдебурз.	кн. К.І. Острозький
14	Дорогостаї	1547	локаційний	М.П. Кухмистрович
15	Дорофіївці	1560	локац.-магдебурз.	кн. К.І. Вишневецький
16	Дубрівка	1616	локаційний	кн. К.І. Острозький
17	Жуків	1564	локаційний	Ф. Б. Требуховська
18	Заслав Новий	1583	локац.-магдебурз.	кн. М.Заславський
19	Звягель	1507	локаційний	кн. К.І. Острозький
20	Качин	1576	локац.-магдебурз.	В. Гулевич
21	Квасів	1513	локац.-магдебурз.	єпископ Пафнутій
22	Киселин	1580	локац.-магдебурз.	О.К. Мильський
23	Коблин	1558	локаційний	Я. Монтовт
24	Ковель	1518	локац.-магдебурз.	кн. В.М. Сангушко
25	Козин	1538	локаційний	О. Гринкович
26	Кошовград	1631	локац.-магдебурз.	Я. Кошовський
27	Красилів	1517	локац.-магдебурз.	кн. К.І. Острозький
28	Красне	1570	локаційний	кн. Л. Воронецький
29	Красне Велике	1577	локац.-магдебурз.	В.І. Борзобогатий-Красенський
30	Краснопіль	1629	локаційний	С. Ледуховський
31	Крупець	1576	локац.-магдебурз.	М.М. Жоравницький

32	Кузьмин	1517	локац.- магдебурз.	кн. К.І. Острозький
33	Купель	1570	локац.- магдебурз.	Т. Жоравницький
34	Ледухів	1623	локаційний	С. Ледуховський
35	Ляхівці	1579	локаційний	Ф. Сенюта-Ляховецький
36	Ляшки	1550	локаційний	С. Залеський-Медвідь
37	Милятин	1537	локаційний	Ф.В. Бокій
38	Межиріч	1559	локаційний	кн. Б.Ф. Корецький
39	Мовчанів	1576	локац.- магдебурз.	В. Гулевич
40	Мосор	1578	локац.- магдебурз.	З. Лагодовський
41	Немиричів	1636	локац.- магдебурз.	Ю. Немирич
42	Ожиговці	1557	локаційний	кн. С.А. Збараський
43	Острожець	1528	локаційний	кн. П.М. Головня
44	Остропіль	1580	локац.- магдебурз.	кн. К.І. Острозький
45	Порицьк	1582	локаційний	кн. О.Ф. Збараський
46	Рожище	1567	локаційний	М.В. Жоравницький
47	Рохманів	1578	локац.- магдебурз.	В. Вкринський
48	Сатиїв	1522	локаційнийкн.	К. І. Острозький
49	Славутин	1633	локац.- магдебурз.	Ю. Немирич
50	Смідин	1556	локаційний	кн. О.С. Слуцька
51	Смолдирів	1596	локац.- магдебурз.	кн. К.І. Острозький
52	Сокіл	1564	локаційний	В. Сокольський
53	Сомино	1540	локаційний	Л. Боговитин
54	Старокостянтинів	1561	локац.- магдебурз.	кн. К.І. Острозький
55	Сталпин	1559	локаційний	кн. Б.Ф. Корецький
56	Стохот	1618	локац.- магдебурз.	М.Є. Малинський
57	Тайкури	1614	локац.- магдебурз.	кн. Я. Вишневецький
58	Тихомль	1616	локац.- магдебурз.	А. Сенюта-Ляховецький
59	Тесів	1576	локаційний	М. Павлович
60	Теслугів	1598	локаційний	Т. Жоравницький
61	Торговиця	1562	локаційний	кн. Б.Ф. Корецький
62	Торчин	1540	локац.- магдебурз.	єпископ Ю. Пальчевський
63	Тучин	1508	локац.- магдебурз.	кн. К.І. Острозький
64	Фошків	1633	локац.- магдебурз.	кн. Ю. Заславський

65	Холонів	1562	локаційний	М.Мишка-Варковський
66	Чернехів	1529	локац.- магдебурз.	кн. К. І. Острозький
67	Четвертня	1571	локаційний	кн. Я. Збараський
68	Чортория	1559	локаційний	П.М. Семашко
69	Шпанів	1572	локац.- магдебурз.	І.П. Чаплич
70	над р. Болванцем	1557	локаційний	кн. В.А. Збараський
71	біля Збаража	1555	локаційний	кн. Ю.А. Збараський
72	біля Збаража	1555	локаційний	кн. Ю.А. Збараський

1. Див. Alexandrowicz S. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w. // Akta Baltico-Slavica. - 1970. - Т. 7. - S. 54.
2. Термін "локація" та його багатогранність глибоко розкрив С. Курась: Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi Maopolskich XIV-XV wieku. - Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971. - S. 93-94; Див. також: Koebner R. Locatio. Zur Begriffssprache und Geschichte der deutschen Kolonisation // Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens. - Breslau, 1929. - Т. 36. - S. 1-33; Kutrzeba S. Historia źródeł dawnego prawa polskiego. - Lwów-Warszawa-Kraków, 1925, Т.2. - S. 201-203; Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia państwa i prawa polskiego. - Warszawa, 1976. - S. 51-53.
3. Zientara Ć. Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji // Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. - Warszawa, 1976. - S. 78-79, 82-83; Ejusdem. Przełom w rozwoju miast środkowoeuropejskich w pierwszej połowie XIII wieku // Przegląd Historyczny (далі - PH). - 1976. - Т. 67. - S. 223-223; Wędzki A. Kierunki rozwoju miast środkowej Europy w XII i XIII wieku // Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu. - Poznań, 1977. - S. 123; Ejusdem. Początki reformy miejskiej w środkowej Europie do połowy XIII wieku. - Warszawa, 1974. - S. 5-6; Szczygie R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. - Lublin, 1989. - S. 6; Щигел Р. Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII-XVI ст. // Проблеми слов'янознавства. - Львів, 1990. - Вип. 42. - С. 17-19.
4. Отамановский В. Д. Винница как тип украинского города южного Правобережья XVIII в. Эволюция правового положения и устройства на фоне социально-экономического развития Брацлавщины XVII-XVIII вв. и процесса образования городского сословия. Историко-юридическое исследование. Дисс. на соиск. уч. степени канд. ист. наук. - Симферополь, 1949. - Т. 2. - С. 6. Цей вислів ученого значною мірою дисонує з його роздумами над суттю терміна "місто" (див.: Отамановський В. Д. Вінниця в XIV-XVII століттях. Історичні дослідження. - Вінниця, 1993. - С. 13-20).
5. Kulejewska-Topolska Z. Nowe lokacje mejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII w. - Poznań, 1964. - S. 36.
6. Wiesioowski J. Sieć miejska w Wielkopolsce w XIII-XVI wieku. Przestrzeń i społeczeństwo // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej (далі - НКМ). - 1980. - R. 28, nr. 3. - S. 386.
7. Kuraś S. Przywileje... - S. 47, 95; Bardach J. Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVII w. - Warszawa, 1970. - S. 351-376; Rymaszewski Z. Studia z ustroju i prawa WKL XIV-XVII wieku (W związku z książką Juliusza Bardacha) // Czasopismo Prawno-Historyczne (далі - СРН). - 1972. - Т. 24, z. 1. - S. 210; Samsonowicz H.

- Tendencje rozwoju sieci miejskiej w Polsce późnośredniowiecznej // КНKM. - 1980. - R. 28, nr. 3. - S. 345.
8. Kulejewska-Topolska Z. Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII w. - Poznań, 1964. - S. 36.
  9. Wójcik W. Dokument średniowieczny jako rodzaj literacki // Zeszyty naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. - 1974. - Rok. 17. - Nr. 3. - S. 126.
  10. Zaremska H. Z dziejów handlu polsko-litewskiego. Lokacje w Koronie i na Mazowszu w latach 1386-1501 // PH. - 1973. - T. 64, z. 4. - S. 717.
  11. Kuraś S. Przywileje... - S. 92-112; Ковальський Н. П. Источниковедение социально-экономической истории Украины (XVI - первая половина XVII в.): Акты о городах. - Днепропетровск, 1983. - С. 7-22; Его же. Локационные и магдебургские грамоты городам Украины в составе коронных книг записей "Литовской метрики" второй половины XVI - первой половины XVII века // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. Источники по социально-экономической истории России и Украины XVII-XIX веков. - Днепропетровск, 1983. - С. 3-15.
  12. Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce... - S. 105.
  13. Jaworski I. Przywileje miejskie na prawo niemieckie w Wielkim Księstwie Litewskim // Rocznik Prawniczy Wileński. - 1929. - T. 3. - S. 49; Alexandrowicz S. Geneza i rozwój sieci miasteczek... - S. 52; Kuraś S. Przywileje... - S. 43.
  14. Maisel W. Recenzja // СРН. -1972. - Т. 24, з. 2. - S. 237.
  15. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. - 1974. - T. 35. - S. 52; Samsonowicz H. Tendencje rozwoju sieci miejskiej w Polsce późnośredniowiecznej... - S. 342; Ejusdem. Liczba i wielkość miast późnego średniowiecza Polski // KH. - 1979. - R. 86, z. 4. - S. 917; Bogucka M., Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. - Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1986. - S. 77-80; Zaremska H. Z dziejów handlu... - S. 718; Zientara B., Mączak A., Ichnatowicz I., Landau Z. Dzieje gospodarcze Polski do roku 1939. - Warszawa, 1988. - S. 96; Szczygieł R. Przywileje lokacyjne miast województwa sandomierskiego z XVI w. // Dzieje Kielecczyzny w historiografii Polski Ludowej. Baza źródłowa. - Kielce, 1987. - Cz. I. - S.60.
  16. Kulejewska Z. Ze studiów nad zagadnieniem lokacji miejskich w Wielkopolsce w XVI-XVIII w. // Przegląd Zahodni. - 1953. - Nr. 9/10. - S. 181.
  17. Godlewska D. Dzieje Łomży od czasów najdawniejszych do rozbiorów Rzeczypospolitej (XI w. - 1795 r.). - Warszawa, 1962. - S. 39, 185; Pazyra S. Geneza i rozwój miast Mazowieckich. - Warszawa. 1959. - S. 94; Russocki S. Etapy lokacji miejskich na Mazowszu w XIV-XV wieku // PH. - 1964. - T. 65, z. 2. - S. 190-194; Lalik T. Początki miast w Polsce... - S. 160; Kulejewska-Topolska Z. Nowe lokacje... - S. 19; Kiryk F. Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie Jagiellońskiej... - S. 110; Kuraś S. Przywileje... - S. 109; Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501-1648 // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opołu. 1975. Seria. Historia XIII. Studia z dziejów wewnętrznych Polski. - S. 29, 33.
  18. Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo beskie od schyłku XIV do początku XVII w. - Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991. - S. 283-284; Kulejewska-Topolska Z. Nowe lokacje... - S. 37-38; Kuraś S. Przywileje... - S. 54, 82-84.
  19. Jarmolik W. Rozwój niemieckiego prawa miejskiego na Podlasiu do Unii Lubelskiej 1569 roku // PH. - 1982. - T. 73, z. 1-2. - S. 30.
  20. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 48, л. 100-100 об.; д. 50, л. 85-86.
  21. ЦДАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 13, арк. 25 зв. - 26, 343 зв.; спр. 21, арк. 59.
  22. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 2, спр. 21635, арк. 20; ЦДАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 54, арк. 9-12.

23. IP НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 2, спр. 21635, арк. 20 зв. - 23; ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 54, арк. 9-12.
24. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 35, л. 284-285.
25. Там же, д. 49, л. 32 об.
26. Там же, д. 38, л. 249 об.-250 об.; д. 192, л. 138-138 об.; ЦДІАК України, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 128.
27. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 20, л. 183-183 об.
28. Там же, д. 41, л. 214-214 об.
29. Lange O. Lokacja miast Wielkopolski właściwej. - Lwów, 1925. - S. 7; Szczygieł R. Rola przywilejów lokacyjnych w procesie powstawania miast w XV-XVII w. na przykładzie Uchań // Rocznik Lubelski. - 1985/1986. - T. 27/28. - S.51; Ejsdem. Początki miejskich dziejów Kazimierza Dolnego // Problemy dziejów i konserwacji miast zabytkowych. Materiały II sympozjum miast kazimierzowskich 23-24 września 1988 roku. - Radom-Kazimierz Dolny, 1990. - S. 40; Ejsdem. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. - S. 105-109.
30. Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. - S. 108.
31. Ibid. - S. 108; Szczerbie P. Speculum Saxonum albo prawo saskie i majdeburskie. - Lwów, 1581. - S. 339.
32. Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego... - S. 283, 285; Lange O. Lokacja miast Wielkopolski właściwej. - S.68-69; Kalinowski W. Miasta Polskie w XVI i pierwszej połowie XVII wieku // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. - 1963. - T. 8, z. 3-4. - S. 172; Samsonowicz H. Tendencje rozwoju sieci miejskiej w Polsce późnośredniowiecznej. - S. 344-345.
33. Це стосується Тучина, Сомина, Старокостянтинова, Тихомля, Дубрівки.
34. AGAD, ML, Dz. X, nr. 216.
35. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 20.
36. Там само, спр. 97.
37. Архив Юго-Западной России (далі - АЮЗР). - Ч. 5, т. 1. - С. 36-37, 47-49; Ч. 1, т. 6. - С. 18-20; Ч. 8, т. 6. - С. 7-9; Акты Западной России. - Т. 2. - С. 32-33; Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sawucie / Wyd. przez B. Gorczaka (далі - AS). - Lwów, 1910. - T. 3. - С. 61-63, 87, 120-122, 156-162, 182-184, 191-192, 341-342.
38. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 219, л. 82-83 об. 10 липня 1636 р. цей привілей було внесено ще до однієї книги (там же, д. 215, л. 36 об.-38).
39. Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. - S. 109.
40. Каштанов С. М. Русская дипломатика. - М., 1988. - С. 170; Szymański J. Nauki pomocnicze historii (od schyłku IV do końca XVIII w.). - Warszawa, 1976. - S. 384-385.
41. Див. спостереж.: Jarmolik W. Rozwój niemieckiego prawa miejskiego na Podlasiu do Unii Lubelskiej 1569 roku. - S. 32.
42. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 49, л. 32 об.
43. Там же, д. 31, л. 111 об.; д. 12, л. 126; д. 21, л. 222 об.; д. 35, л. 284 об.; д. 38, л. 76 об.; д. 39, л. 557 об., 604 об.
44. Там же, д. 211, л. 111 об.; д. 199, л. 88; д. 193, л. 101 об.; д. 12, л. 499, 518; д. 207, л. 76 об.; д. 191, л. 234 об.; д. 38, л. 248 об.-249 об.; д. 192, л. 138; д. 210, л. 120 об.; д. 216, л. 47 об.; д. 195, л. 85, 311.
45. AS. - Т. 3. - S. 120-122, 156-159; ЛНБ. ВР, Кол. Оссолін., спр. 1802/II, арк. 38.
46. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 199, л. 88.
47. Там же, д. 193, л. 102.
48. Там же, д. 12, л. 499.
49. Там же, д. 191, л. 234 об.; д. 195, л. 21 об., 67 об., 215 об.; д. 196, л. 219.
50. Там же, д. 207, л. 77.
51. Там же, д. 192, л. 138; д. 195, л. 312.
52. Там же, д. 216, л. 48-48 об.

53. Там же, д. 193, л. 93.
54. Там же, д. 202, л. 85 об.
55. Szczygie R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. - S. 112.
56. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 97; Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska. - T. 2. - Cz. 2. - S. 833.
57. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 2, спр. 21635, арк. 20.
58. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 76 об.
59. ЛНБ. ВР, ф. Сапег, спр. 3752, арк. 14: AGAD, ASK, Dz. L, ks. 31, k. 133.
60. ЦДІАК України, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 790 зв.
61. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 23, л. 43.
62. Volumina legum. - T. 2. - S. 375; ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 51, арк. 151.
63. АЮЗР. - Ч. 8, т. 5. - С. 247. Про це свідчать згадувані попередньо слова короля: "бо ярмарки и торги, то само розницю межи месты и селы чинять" (1589).
64. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 77 об.
65. Якщо відійти від локаційних привілеїв, то взагалі щосереді торги мали Добрятин та Дорогобуж (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 38, л. 219 об.; д. 12, л. 451). У суботу торги відбувалися ще в Дубні та Горохові (там же, д. 12, л. 451; д. 197, л. 123; AS. - T. 3. - S. 300).
66. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 38, л. 491 об.; д. 204, л. 63 об.; д. 195, л. 312 об.; д. 38, л. 17 об.
67. Там же, д. 38, л. 219 об.
68. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 172, арк. 828 зв.
69. На такі випадки звертав увагу М. Ковальський. Див.: Ковальський Н. П. Источниковедение социально-экономической истории Украины (XVI - первая половина XVII в.): Акты о городах. - Днепропетровск, 1983. - С. 15. Див. також: Szczygie R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. - S. 114.
70. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 85 об., 311 об.
71. Wawrzyńczyk A. Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku. - Wrocław, 1951. - S. 228-229; Wyrobisz A. Polityka Firlejów wobec miast w XVI w. i założenie Janowca nad Wisłą // PH. - 1970. - T. 61. - S. 599; Ejustdem. Badania nad historią małych miast w Polsce // PH. - 1968. - T. 59. - S. 127-128; Ejustdem. Typy funkcjonalne miast polskich w XVI-XVIII w. // PH. - 1981. - T. 72. - S. 27-29.
72. Ковальський Н. П. Источниковедение социально-экономической истории Украины. - С. 11.
73. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 73 об.-74, 110 об.-111; ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 41, арк. 406-408.
74. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 39, л. 709.
75. Там же, д. 12, л. 519: AS. - T. 3. - S. 358.
76. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 49, л. 32 об.; д. 191, л. 1.
77. ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 46, арк. 536 зв.-537; спр. 82, арк. 328.
78. ІР НБУ ім. Вернадського, ф. 2, спр. 21488, арк. 4; АЮЗР. - Ч. 5, т. 1. - С. 111; ЦДІАК України, ф. 35, оп. 1, спр. 1, арк. 11 зв.-12; РГАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 214, арк. 111 зв.; AGAD, ASK, Dz. XLVI, nr. 17, k. 129 v.
79. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 54; ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 21, арк. 393, 431; спр. 82, арк. 328; ф. 22, оп. 1, спр. 23, арк. 557; ф. 25, оп. 1, спр. 172, арк. 828.
80. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 222, л. 157 зв.-158.
81. Там же, д. 197, л. 123; АЮЗР. - Ч. 5, т. 1. - С. 95.
82. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 197, л. 123 об.
83. АЮЗР, Ч. 8, т. 1. - С. 129.
84. АЮЗР. - Ч. 5, Т. 1. - С. 90-97, 60-63, 109-117, 106-108; Ч. 8, т. 4. - С. 55; РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 37, л. 340-340 об.; д. 51, л. 211-212 об.; д. 195, л. 122; д. 197, л. 121-122; д. 198, л. 26 об.-27; д. 204, л. 79 об.-80 об.; д. 205, л. 28 об.-30; д. 209, л. 339-340; д.

- 211, л. 55-55 об.; IP НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 2, спр. 1429, арк. 288-290; ф. 61, спр. 769, арк. 1-7; ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 17, арк. 735-740.
85. РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 214, л. 27-27 об.
86. Там же, д. 199, л. 142-144; д. 203, л. 27 об.-28; д. 218, л. 2 об.-3 об.; д. 32, л. 23 об.
87. Kutrzeba S. Podwoły miast polskich do roku 1564 // Przewodnik naukowy i literacki. - Lwów, 1900. - Т. 28, з. 5. - S. 796.
88. Kulejewska-Topolska Z. Nowe lokacje... - S. 41-42, 45, 65.
89. Kiryk F. Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny... - S. 109; Wiesiołowski J. Sieć miejska w Wielkopolsce w XIII-XVI wieku... - S. 386; Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. - S. 118-119; Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego... - S. 279-280; Kuraś S. Przywileje... - S. 112; Samsonowicz H. Miasto i wieś na prawie niemieckim w późnym średniowieczu Polski // PH. - 1972. - Т. 63, з. 3. - S. 494.
90. Łysiak L. Recenzja // Kwartalnik Historyczny. - 1973. - nr. 1. - S. 127.
91. Kulejewska-Topolska Z. Nowe lokacje... - S. 41.
92. Samsonowicz H. Miasto i wieś na prawie niemieckim... - S. 494.
93. Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego... - S. 279-280.
94. Sobociński W. Z badań nad miastami prywatnymi w Polsce // СРН. - 1955. - Т. 7, з. 2. - S. 316; Kuraś S. Przywileje... - S. 112; Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. - S. 118.
95. Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. - S. 119.
96. Статут Вялікага князства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент. - Минск, 1989. - С. 98-99; Ю.Бардах відзначав, што "на практыцы Волинський Статут з часом поступився місцем III Статуту" (Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. - Poznań, 1988. - S. 62).
97. Alexandrowicz S. Powstanie sieci... - S. 418.
98. Biblioteka Zakadu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps. - 3669/II. - K. 143, 286, 306, 323, 373; Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków, nr. 64/13. - K. 51, 59.
99. РГАДА, ф.389, оп. 1, д. 215, л. 36 об.-38; д. 219, л. 82-83 об.; IP НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 2, д. 21638, арк. 36-40; ЦДІАК України, ф.26, оп. 1, спр. 40, арк. 712-715.
100. Див. спостереж.: Bogucka M. Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa... - S. 50-52.
101. ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 40, арк. 712 зв.-714; IP НБУ м. В.І. Вернадського, ф. 2, спр. 21638, арк. 36-40.
102. РГАДА, ф.389, оп. 1, д. 215, л. 36 об.-38; д. 219, л. 82 об.-83 об.
103. Мейлус З. Привилеи местечкам Литвы на локацию и торги в Литовской метрике (вторая половина XVII-1795 г.) // Литовская Метрика. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции (апрель 1988 г.). - Вильнюс, 1988. - С. 25.